

ale foarte însemnată. Domițiană se învolă la toate acestea, ba dede regelui și o diademă, ca și cumă ellă l'ar încoronă și i ar lăssă țerra din grația sa. După aceea se întorse la Roma și triumfă de Daci și de Galți, și luă numele de Dacică (învingătoriă allă daciloră), Însolenția acésta a tirannului află destui lingușitori cari se lă măreacă, dară și satyrici cari se lă batjocoréscă, a. R. 817 (p. Chr, 94). După mai multe fapte crunte Domițiană și propuse se uccidă și pre soția sa Domiția, înse acésta descopri lucrulă, și precipită stîngerea lui. Ellă se uccise în 18 Septembrie a. R. 849 (p. Chr. 96) în etate de 45 de anni, după ce a domnită 15 anni, mai multă ca tirannă effeminată și fricosă, de câtă ca imperatoriă. Cu dînsulă se stînsă familia Flaviiloră.

CARTEA II.

Dela mórtea lui Domițiană pîno la declinarea imperiuluiă suptă Aureliă Commodă.

I.

Nerva.

După ună periodă de 80 de anni în care imperiulă romană de la mórtea lui Octaviană, fu guvernată mai totă de ómeni reși flacci (cu puține exceptiuni, a lui Vespasiană și a fiuluiă seu Titu), urmă ulă periodă de fericire suptă cincă imperatori înțelepți, valinți și amatori de umanitate. La mór-

tea lui Domițiană conjurații prochiămaseră imperătorii pre betrănulă senatorii M. Coccei Nerva, senatulă lă întări. Nerva guvernă imperiulă cu înțelepțione și cu bunetate, înse prin parsimonia sa desceptă nemulțianire între poporă și între pretoriani; ellă preveni erupționea adoptândă de fiiă și successorii pre M. Ulpiă Traiană, cellă plăcută la armată, care se născuse în cetatea Italica din Ispania (în 18 Septembrie a. R. 806, făcuse dece expedițiuni ca tribună la Eufrate și la Renu, adjunse pretoriiă la anulă R. 839, consule la 844. După aceea se întorse în Ispania, de acollo se dusse în Germania inferiore. pre care o pacifică și o guvernă pîno la anulă R. 850. În tòmna anululă acesta, Nerva lu chiămă la Roma, lă adoptă, după aceea lă numi Cesare și în scurtă timpă consule de a dăua oră. Investită cu atâte onori Traiană se întorse érași în Germania unde împuse respectă barbariloră, înse la 851 fu rechiămată la Roma spre a luă în mână frênele guvernulă, că-ci Nerva murì în 27 Januariă (a. R. 851; p. Chr. 98).

II.

Traianu.

Marcu Ulpiă Traianu, omă cu mari talente și pentru pace și pentru arme, consecră tótă vieția sa atătă întru îndreptarea administrațiunei interne în tóte ramurile ei, câtă și întru întinderea imperiulă, și înformosețierea lui prin edificie grandiose. În dată ce se numi imperătorii, ellă începuse se facă preparative

spre a sterge pata cea pusă de Domițianū pre numele romanū prin tributulū dacicū, și cōtră finitulū lui Septembre a. R. 853. (p. Chr. 100) plecâ încontra Dacilorū. Decebalū auđindū de acēstă interprimdere, se sperîă fōrfe sciindū prea-bine că mai înainte n'a invinsū pre Romanī, ci pre Domițianū, érá acumū are de a face cu poporulū romanū și cu imperatoriulū Traianū, pre care lū respectă încă de pre timpulū cândū guvernà Germania. Iérna o petrecū Traianū în Moesia, după aceea în primăvéra annului R. 854 (p. Chr. 101) trecū Dunăria pre navī. Cândū adjunse la Tape i se addusse unū burete fōrte mare pre care se află scrissū cu litere latine „Burriū cu toți soții lorū spunū lui Traianū se se întórcă a casă și se țină pacea.“ Traianū nu luâ în considerațiune cuvintele acestea, ci purcesse înainte, și întelindū pre Daci, începū bătălia cu dînșii. Decebalū remase învinsū; ellū trămise deputați de clasa inferiore, comați, ca se céră pace. Traianū nu se învol, ci purcesse mai departe, și bătū adoua óră pre Daci și pre Sarmați, cari se însoçisseră cu dînșii. Altă deputațiune de Daci comați vine la Traianū, inse foră resultatū; se face a treia bătălia care se termină numai prin greutățile iernei.

III

Resbellulū I dacicū.

In primăvéra annului Romei 855 (p. Chr. 102) Traianū atacă de nou pre Daci. Decebalū trămise la dînsulū deputați de clasa întâia, pileați (cu pe-

lărie) cari lă rugară ca se facă pace, și pentru înțelegerea mai de aproape se numescă și din partea sa membri la conferențią. Decĩ se trămiseră dintre Romani. Sura și Claudiu Livianu prefectulă pretoiului. Inse Decebalu nu cutediă a veni la conferențią, ci trămise alți deputați la Traianu. Imperătoiulu înțelegându că Decebalu caută numai mișiloco de a scăpă de nevoiă și de a înșellă pre Romani, comandă la bătaliă. Atunci se născu o luptă cruntă între amindouă armatele. Romani învinseră, dară căpetară atâte plage, încātu nu le adjungea materia cu cari se le lege. Traianu și tăiă vestimintele spre a le face legătura. După bătaliă Romani ocuparră castrele Daciloră cele de pre munți, în cari aflare arme și alte lucruri de resbellu, ună numeru de captivi romani și semnulă militariu care lă luaseră Daci de la Fuscu. Totu de o dată Masimă coprinse ună castellu unde se află sora lui Decebalu, pre care o luă captivă. După acesta se împărți armata, și ocupându mai multe dealluri veni dinaintea reședinției lui Decebalu. Luciu Quietu Mauru atacă pre Daci de altă parte și prinse ună mare numeru dintr'înșii. In aceste împregiurări Decebalu desperatū trămise o deputațiune fôrte însemnată de ómenii cei mai de frunte, cu muieri cu copii, ca se róge pre imperatoriulu de iertare și se cêră pace suptu ver-ce condițiune. Traianu primi cêrerea loră cu condițiunea ca se dea înăpoi Romaniiloră pre toți arteficii trămissi de Domițianu și pre toți fugarii, și tóte macinele bellice, se strice tóte castellele și se recunnóscă de amici și de inimieli pre aceia cari sunt și ai poporului romanu. Decebalu se

suppuse la tôte, și trâmise deputați la Roma spre a arretă și inaintea senatului suppunerea sa și a țerei selle. Traianū se întorse în Italia la anulū Romei 856 (p. Chr. 103), triumfă și luă numele de Dacicū.

IV.

Resbellulū II dacicū.

Dară după acéstă împăcațiune nu trecū multū timpū, și veni fama la Roma, că Décebalū nu observă condițiunile, ci prepară arme, restaură castelle, primesce fugari, provocă pre națiunile vecine la resbellū, și infestă pre toți cei ce ținū cu Romanii. Decī Traianū informatū de tôte acestea determină a plecā de nouū în contra Dacilorū, iea cu sene pre Adrianū prefectulū legiunei Minervie, pre Luciū Quietu Mauru, și pre alți duci insemnați, și vine la Dunăriă cu începutulū anului R. 857 (p. Chr. 104). Acumū determină Traianū se supună cu totulū pre Daci și țerra lorū se o preface în provinciă romană. Ca se pôtă purtā resbellulū cu maī mare securitate, însărcinā pre architectulū Apollodorū Damascenu se construésca unū podū de pétră preste Dunăriă, din giosū de cataracte, între Tierna și Aegeta*). În timpulū lucrării acesteia Traianu remase în Moesia, și trâmise preste Dunăriă numai o parte din armata sa ca se appere loculū. Decebalū invitā pre națiunile vecine la arme, ca cu puteri unite se frângă pre Romani, și se și assecurēie libertatea; ellū atacā pre appe-

*) Veđi Magazinulū istoricū Tomū I, pag. 16, și Tomū II, pag. 110.

rătorii podului, înse acestia construiseră castelle din cari respinseră pre Daci. Decebalū cereâ acumū altū miđilocū ca se scape de Traianū. Ellū trāmise la dînsulū pre nesce fugari prefăcuți ca se lū uccidă; înse acestia se descoperiră și plătiră cu vieția attentatulū lorū.

Pîno la anulū R. 858 (p. Chr. 105) se finî podulū, și Traianū trecū cu tótă armata romană pre pămîntulū Daciei. Acumū se începū resbellulū în tótă furórea sa; multe fapte demne de memoria essecutā imperatoriulū, ducii și militarii romanī. Longinū prefectulū unei legiuni bătū de mai multe ori pre Decebalū, in fine acesta prefăcēndu-se că va se se suppună lui, illū chiāmā la sene ca se se întellégă. Romanulū se amăgī și se dusse. Decebalū illū întrebā despre intențiunile lui Traianū, înse nu putū scóte nemica din gura lui. Ellū lū ținū prinsū, și trāmise la Traianū unū nunțiū ca se i spuă că lū va da inapoi, decā imperatoriulū se va retrage dîn Dacia și va plăti spesele resbellulū. Traianū respuse așīā încātū se întellesse din vorbele lui că nici nu pune mare prețīū pre Longinū, nici nu i ar păré bine de perirea lui. Între acestea Longinū și procurā veninū prin unū libertū allū seū, și trāmise pre acesta la Traianū suptū pretextū de a lū împacă cu Decebalū. Cândū Decebalū ce vedū înșellatū trāmise pre centurionele care erā prinsū împreună cu Loginū ca se céră pre libertū iapoi, offerindu-ī corpulū lui Longinū. și încă dece captivi. De la acestia întellesse Traianū tóte intențiunile lui Decebalū, înse cređū a fi încontra demnității numelui romanū, a i mai da înderetū barbarului pentru cadaverulū lui Longinū. Prin acésta se

înterrîtă Decebalu așia de tare, încâtu spendurâ de o per-
tică corpulū lui Longinū în fața Romanilorū cari se ap-
propiasseră de reședinția. Traianū și ceilalți Romani la
spectaclulū acestei crușimī se aprinseră de furóre
în contra Dacilorū, împressurară reședinția, și cu mul-
tă perdere o luară în fine, și o dederă flacării. Da-
cū parte se ucciseră ei între sene, parte beură veninū,
parte picară în mânilē Romanilorū. După acestū suc-
cessū Romani purcesseră înainte și occupară tótă țēr-
ra. Decebalū după ce vedū că i s'a luatū reședinția
și țērra s'a coprinsū de Romani, și că pre ellū în-
suși lū ammenință periclulū, ca se nu cadă viū în
mânilē lorū, se uccise cu mânilē selle. Assémine făcură
mai mulți Daci însemnați, se ucciseră unii pre alții.
Corpulū lui Decebalū se dusse la Roma, tesaurele
lui cari le ascunsesse suptū albia rîului Sargețiu, se
descoperiră de Bicile, soçiulū și familiariulū lui De-
cebalū. Cu modulū acesta se finī resbellulū dacicū.
Traianū prefăcū țērra în provinciă romană, asșediă
într'nsa dóue legiuni, a V macedonică, și a XIII
gemină, și o colonisă cu nenumerată mulțime de ó-
menī din totū imperiulū romanū*). Ellū însuși se în-
tórse la Roma în anulū R. 869 (p. Chr. 106), se
prochiāmă împatoriū de a V óră, și se investī cu
potestatea tribuniciă de a IX óră; militariī și tribu-
niī după fimitulū resbellulū se decorară cu corone,
armille, collane, lencie, falere, și alte semne de dis-
tințiune pentru valenția lorū.

*) Traianus victa Dacia e toto orbe romano infinitas eo-
copias hominum transtulerat ad agros et urbes col-
endas. Dacia enim diuturno bello Decebali viris fue-
rat exhausta. Eutropius libro VIII. cap. 6.

V.

Monumente de Traianu.

Întru memoria victoriei repurtate asupra Dacilor se redică la Roma columna lui Traianu, în Moesia lîngă Jatru se edifică Nicopolia, și mai spre resăritu Marcianopolia, în onórea sororii lui Traianu; în Tracia se edifică Traianopolia în onórea lui Traianu, și Plotinopolia în onórea soției lui. Pre lîngă rîpa dréptă a Dunării se edificară sau se reparară mai multe cetăți, și a nume: Singidunulă la gura Savei, Tricorniulă, Margulă la gura Margului (Moravei), Viminașulă, Tanatele (la gura Perrîtușului), Punții la capulă podului lui Traianu, Aegeta (la colulă Dunării), Dorticulă la gura Timacului, ad Malum (mai tărđiū Bononia, unde e acumă Vidinulă), Rașaria la gura Rașariului, Almulă la gura Almului, Ciabrulă la gura Ciabrului care despărția Moesia superioare de cea inferioare, apoi Augusta, Regianulă (din contra versării Jăiului în Dunăriă), Oesculă la gura Oescului, Utulă la gura Utului, Escumulă (mai în urmă Asumulă și apoi Anasumulă) la gura Escamului, Dinulă (cu *Quintodinum* și *Sextodinum*, unde e acumă Sistovulă), Novele. Iatrulă la gura Iatrului, Trimamiulă, Apiaria, Tramarisca (din contra versării Argeșului în Dunăriă, Durostorulă unde staționă legiunea I italică, Sucidava, Assiopolia, Calidava, Caisulă (din contra versării Galbinului în Dunăriă) Trosmia (unde e acumă Macinulă), Dinogetia (din contra versării Seretului în Dunăriă), Noviodunulă

(unde e acumă Isaccia), Aegyssulă (unde e acumă Tulcia), Istrulă sau Istropolia, aprópe de marea négră.

VI.

Cetăți în Dacia.

Dacia după munții Carpați se împărți, ca și Moeisia și Pannonia, în Dacia superioare și în Dacia inferioare. În cea superioare se trecea de la Viminatiu la Lederata, cetate lóngă Dunăriă la gura Apului sau a Crașiului modernă, de unde ducea callea de a dreptulă cōtră méđă-nópte prin Arcidava, Centumputea, Bersovia, Azizi sau Aixi (*Inde Bersobim, deinde Aixi processimus*, dice Traiană în comentariile citate de Prisciană), și prin capulă Boului, la municipiulă Tiviscă, lóngă rîulă Tiviscă (Temișiulă unde e astăđi Temișóra). Altă cale trecea de la Tarnate la gura rîului Tierna, unde se asșeđiă o coloniă de însuși imperătoriulă Traiană*), și mergea asșemine spre méđă-nópte prin Media, Pretoriulă, ad Pannonios, Gagani, Mascliani (Săbișiulă), la mansiunea Tivisculă (acumă Caverană). Aci se uniă amîndóue cãllile (cea de la municipiulă cu cea de la mansiunea Tiviscă,) și apoi se întorcea spre resăritulă prin Agnova, preste Ponte Augusti (*scilicet Traiani*), și veniă la Sarmizegetusa, reședinția lui Decebală, care se reedifică și se decoră cu epitetulă de *Ulpia Traiana Augusta* (lóngă rîulă Sargețiulă). De la Sarmizegetusa ducea callea la Ape (*Aquae Hydata*, acumă Sargețiulă sau

*) In Dacia quoque Zernensium colonia a divo Traiano deducta, juris italici est. *Diges. de cens. I. §. 8.*

Hațiegă, și de aci în sus spre Mureșiu, la Zermizirga (Orestia), la Blandiana, la Apulū (de a dreapta Mureșiuului la gura râului Apulū), la Brucla (astăzi Aiud), la Saline (astăzi Turda), la Patavissa, la Napoca (Gerla), la Parolissu (Deșiu). A treia cale trecea peste podul lui Traianu în Dacia inferioară, și ducea la Frateria, la Amutriu, la Pelendava, la Castranova, trecea peste Olt, către Romula (Câmpulung), și apoi peste munți în Dacia superioară la Rusidava, la *Castra Traiani*, *Praetoria Augusti*, și se întorcea prin Stene sau Anguste către Apulu. Afară de aceste cetăți cari se află pe călile principale, mai eră în Dacia australe: Drubete, Argidava, Arcinna, Pinul. Sornul, Pirul, Comidava, Tiasul, Netindava; în Dacia orientale: Paloda, Zusidava, Utidava, Petrodava, Carsidava, Patridava, Trifulul, Arcobadara (aceste patru în regiunea de sus a Prutului); între Prutu și Tura (Dunastru): Zargidava, Tamasidava Pirobaridava*), Niconiul, Ofusa, Tura opidul (ceste trei din urmă pe lângă Dunastru), Ermonacte (la gura Dunastrului), și Arpea (nu de parte de la gura boreale a Dunării). În Dacia centrale, afară de cele mai sus numerate, mai eră: Sargidava, Ulpianul, Ruconiul, Docidava, și în cea occidentală Zurobara. — Populațiunea Daciei romane crescă în scurtă timp la un număr însemnat, se făcără călăi asternute cu piatră, se construieră apeducte, se edificară temple, teatre, amfiteatre, se lucră salinele și minerele de aur și de argint, și în puțin

*) De la Piro-Baridava, se vede a se fi născut Bassaraba și apoi Bassarabia.

timpă țerra devení una dintre cele mai formóse alle imperiului romană.

VII.

Mórtea lui Traianu.

La resărită, regele Parțiloră Cosroe coprinse Armenia și puse rege preste acéstă țerră pre frate-seu Partamisiră, Traiană plecâ în contra lui la anulă R. 866 (p. Chr. 113), bătu pre Parți, depuse pre Partamisiră, prefăcū Armenia, Mesopotamia și Assuria în provincie romane, coprinse chiară și reședinția partică, Ctesifonte, și dede Parțiloră rege pre Partamaspată. Traiană trecū cu armata sa în Arabia, și adjunse pīno la sinulă persică; propretoriulă Suriei coprinse mai multe locuri din Arabia; chiară și Nubia veni suptă domnia Romaniloră și remase suptă dīnsa mai bine de unū seclu de anni. Intorcēndu-se din Persia Traiană abiă adjunse pīno la Salinuntă în Cilicia, și muri în 10 Augustă a. R. 870 (p. Chr. 117) în etate de 61 de anni, după ce a împerătită cu cea mai mare gloriă 19 anni, 4 luni și 27 đille. Bunetatea lui a remasă de essemplu, în cătă senatulă romană după aceea cândă felicită pre imperatori, đicea: *Sis felicior Augusto, melior Traiano!* (Se fiă mai fericită de cătă Augustă, și mai bună de cătă Traiană.) — Suptă dīnsulă érá începū se înfloréscă artea romană, și adjunse la cellă mai mare gradă de perfectiune. Ellă făcū câteva strate de pétră escellinti, termină callea Appiană (*via Appia*), secă paluđile pomptine pīno unde se

putu, construi porturi noue, repăra cele vechie, edifică forul Ulpîu (*forum Ulpium*) cu basilica în Roma, ca o nouă cetate de palătie, unde se înalță și columnă lui Traianu. Ellu adoptă pre compatriotul seu cellu înveșiatu, dară deșertu și pedante, Adrianu, care i urmă pre tronul Cesariloru.

VIII.

Adrianu.

Publiu Aeliu Adrianu, gelosu de gloria lui Traianu, in dată ce se suie pre tronul, părăsi trei provincie conquerite de dînsulu, revocându legiunile din Armenia, Mesopotamia și Assuria, și determină ca rîlul Eufrate se fiă marginea imperiului romanu de cōtră resăritu. Assimine voi se facă și cu Dacia, înse amicii nu lă lăssară, arretându-i că ar fi o preamare necuviință de a da în mânia barbariloru pre atăția cetățianii romani. Cu tōte acestea pentru ca se micșioreșie gloria lui Traianu strică podul cellu de preste Dunăria, suptu pretestu că servește numai spre a facilita barbariloru trecerea în Moesia, pre cîndu detoria lui ar fi fostu a lă appera. Se pare că Adrianu commise acēsta cu occasiunea cîndu călători prin țerrile imperiului, că-cî atunci visită întăriturele fiă-cărei provincie, derîmă unele castelle, și strămută altele in locuri mai accommodate. Afară de acestea, militarii eră așia de bine essercitați, încātu căllarii batavi trecea Dunăria cu înnotulul. Barbarii vedîndu acēsta se petrunseră de frică, și nu mai cutediară a turbura Dacia, ci făcură pre Adrianu judecătoriu allu certiloru și disputelorulor. Din a-

ceste cauze Dacia în inscripțiuni se numesce ferice suptu Adrianu. La începutu ellu puse numai unu preside preste Pannonia și Dacia, pre Marciu Turbine, dară după aceea puse singurū preste Dacia propretoriū pre Cn. Papiriū Aelianu, care făcū apeductele la Sarmizegetusa, la anulū R. 885 (p. Chr. 132), precumū se adeveređiā din inscripțiuni. Imperatoriulū Adrianū dede dreptulū de cetățianī romanī la mai mulți militari cari făcuseră 25 de anni de servițiū și se află în Dacia inferiōre, suptu Plauțiū Cesianu, la anulū R. 882 (p. Chr. 129). Pre timpulū acesta cetățianii coloniei Oescului puseră statuā de aramă lui Juliū Capitone propretoriului Illuricului, decurionelui coloniei Traiane Sarmizegetusei din Dacia superiōre, duumvirului municipiului Romulei, și patronului coloniei Oescului. *)

Adrianū consecră tōtă activitatea sa administrațiunei interne. Ellū fu cellū dintâiū care cunnoscū misiunea imperatoriului romanū ca domnū allū lumiei, și nu și mărginī sollicitudinea numai asupra Romei și a Italiei, ci și o întinse asupra intregii lumi romane. Din acēstă causă ellū căllători prin tōte provinciile imperiului, mai totū pre giosū, informosețiā cetățile capitali, precumū Atena, care prin entusiasmulū seu pentru totū ce e grecescū, se adausse cu o parte nouă, Adriana, ellū redicā monumente, precumū mausoleulū la Roma, care pōrtă numele lui (*moles Adriani*), templulū Vinerii și allū Romei, villa Adriană lōngă Tibure, fortificā marginile imperiului prin castelle, construl în Britannia valullū de pă-

*) Veđi Magazinulū istoricū Tomū I. pag. 24. și Tomū II. pag. 84.

mîntu în contra Picților. — Ellu însărcină pre Salviu Julianu se cullégă legile civili din edictele pretoriloru, care collectă căpetâ numele de edictu perpetuu (*edictum perpetuum*), formă din jurisconsulți consistoriulu imperial (*consistorium principis*), la care trecu tótă potestatea legislativă și judiciariă a senatului, ellu dede o nouă organizațiune directorielorū statului (*officia palatina, publica et militaria*) care ținu pîno în timpurile celle mai din urmă alle imperiului. — Timpulu domniei lui trecu mai fôră de nici unū resbellu; numai fundarea unei colonie noue, *Aelia Capitolina* pre ruinele Ierusalimului cu unū templu dedicatū lui Joue, atpîiă o rescollă terribile intre Judani, care se astemperă numai după unū resbellu fôrte cerbicosu de trei anni de dille. (a. R. 884-886). După ce împerăți 20 de anni și 10 luni, Adrianu murì la Baie în 10 Juliu a. R. 891 (p. Chr. 138), în etate de 61 de anni, lăssându de successoriu pre fiu-seu adoptivū Aeliu Antoninū.

IX.

Antoninu Piu.

Titu Aeliu Antoninū Piu (numitū inainte de adopțiune T. Aureliu Fulvu) fu și mai mare amatoriū de pace de cătū Adrianu; ellu se ocupă tótă vieția sa cu administrațiunea internă, umanitatea și dreptatea lui fură esemplarie, în cătū barbarii din țerrile celle mai depărtate (India, Bactriana, Urcania) depunea armele și se adressă la dînsulū cu causele lorū. Antoninu și merită numele cellū gloriosū de părinte allū genului omenescū. Nesce resbelle ne-

însemnate cu Germanii se finiră suptă dînsulă fôrte uşioră fôră versare de sânge. Quadii primiră rege de la dînsulă. In Britannia şi Mauretania nesce rescolle micî se stêmperară currêndă. Dacia fu în pace suptă domnia lui, precumă mărturisescū inscripţiunile. Antoninū împerăţî 22 de anni şi 3 luni, şi muri la Lori în Etruria, la anulă R. 914 (p. Chr. 161) în etate de 75 de anni, lăssândă de successoriū pre genere-seu Marcu Aureliū, pre care lă adoptasse încă pîno cândă trăia Adriană.

X.

Marcu Aureliu.

Marcu Aureliū Antoninū Filosofulă, îndată ce se suî pre tronă, şi luă de collegă pre Luciū Veru (asemine adoptatū de Antoninū Piu) cu care domni împreună optă anni de dille. Luciū Veru, omă efeminatū, se însărcină cu resbellulă în contra Parţilor, cari încursasseră prin Armenia provinciile romane de la resăritū şi făcusseră multe predăţiuni într'însele; înse Veru lăssă pre locūţiitoriî sei se pôrte resbellulă, şi ellă, mai vêtosă după întôrcerea sa de la oriente, se dede cu totulă desfrînăriloră. Locūţiitoriî finiră cu bună successū resbellulă particū; înse pîno cândă ţinea încă acella, se scullară Marcomaniî, Quadii, şi alte popôre germane si sarmatice şi devastară provinciile romane de a drépta Dunării, ba cutediară a şi intinde escursiunile pîno la Aquileia. Aşiă se născū resbellulă marcomanică cellă mare, la anulă R. 919 (p. Chr. 166) care ţinū 14

anul, și care lă purtă însuși imperătoriuł Marcu Aureliu. Eutropiu compară cu dreptulu acestu resbellu cu celle punice. Cu marile calamități alle resbellului cellui terribile, se însoțiră și alte desastre cari veniră asupra imperiului, adecă: cutremure de pămîntu prin cari se ruinară cetăți, inundațiuni de ape, locuste, fomete, pestilențiă, așiă în cătă periră armate întregi. Cu unu cuvîntu așiă de tristă sta atunci lucrurile în imperiuł romanu, în cătă se părea că de o dată va se cadă cu totul, decă din fericitate Marcu Aureliu n'ar fi venită pre lume și n'ar fi trăită chiară în acellu timpă. Marcomani și Quadii coprinseră Noriculu și Pannonia, și împressurară Aquileia, dară cândă se arretară amîndoi imperatori, inimiciu spreriați numai de cătă deșertară aceste țeri, și cerură pace de la Romani. Luciu Veru, întorcîndu-se cōtră Roma, perī la Altinū, attăcatu de apopleșiă, a. R. 922 (p. Chr, 169). După acēsta se stēmpără barbari cātă-va timpă, inse nu se lăsară de planurile lorū. Aeliu Bassu propretoriulu Pannoniei scriea neîncetati că tōte națiunile de pre lōngă Dunăriă sunt în miscare. Marcu Aureliu pentru ca se prevină acēstă fortună ammenințatoriă, versă și averea sa privată în tesaurulu publicu, și purcesse la Dunăriă unde se începuseră luptele. Spre a completă armata în cellu mai scurtu timpă, se luară și servi la milițiă, ca în resbellulu punicu; se chiămară latroni din Dalmația și Dardania, se înarmară gladiatori, se cumperară Germani ca se se bată în contra Germanilorū. Completându-se armata cu modulă acesta, începură bătăliele celle formidabili, militarii se luptară cu o valențiă necredută. Marcomani și

Jassugii se ținură bărbătesce, dară după mai multe bătălie cerbisóse, chiarŭ și pre ghiăcia Dunării, se invinseră. Quadii se împrăstiară după memorabilea bătăliă, în care se dice că legiunea fuliminată, în seta cea mare, ar fi căpetatŭ plóuiă de la Christu, a, R. 927 (p. Chr. 174).

După acéstă victoriă, imperatoriulŭ Marcu Aureliŭ remase în Pannonia, ca se dea respunsŭ la deputații barbarilorŭ, că-ci uniŭ cerea a se primŭ în societatea Romanilorŭ, suptŭ ducele Vatariŭ, copillŭ de 12 anni; acestora se dederă și bani ca se țină în frînŭ pre Tarbŭ, altŭ duce vecinŭ lorŭ, care întrase în Dacia, și începusse a ammeninția cu armele decă nu i se va da și lui o summă de bani. Quadilorŭ și Marcomanilorŭ se concese pace, înse suptŭ condițiunea ca se stea 36 de stadie de parte de la Dunăriă; Jassugilorŭ se puse o distanția de dóue ori mai mare, și se oppriră de a ținé navŭ proprie, și de a călcă pre insulele Dunării, afară de acésta se cerură de la dînșii 8000 de căllari suptŭ numele de soții, și se primiră inapoŭ 10,000 de captivi cari eră la Jassugŭ. — In urmă veniră la imperatoriulŭ deputați de la alți barbari, cerîndŭ ca se li se dea pămîntŭ în provinciile romane. Astingŭ suptŭ domniŭ lorŭ *Raos* și *Raptos*, cerură se li se dea pămîntŭ în Dacia, înse nu căpetară, ei lassară muierile și copiii la Clemente guvernatoriulŭ Daciei, și plecară încontra Custobocilorŭ. pre cari i bătură și le luară țerra. Atunci veciniŭ Dacrigŭ temêndu-se ca se nu pația și ei assémine, se scullară încontra lorŭ, și attăcându-i pre neasteptate, îi batură. Acestia făcură apoŭ legămîntŭ cu imperatoriulŭ, ca ellŭ se le dea bani, și

ei se bată pre inimiciî vecinî.—Mai în urmă se concesse și Jassugilorū se locuéscă lîngă Dunăriă, înse navî nu li se iertară, nici nu se lăssară la insulele Dunării, dară li se dede voiă de a trece prin Dacia cōtră țerra Rossolanilorū pentru commerciū, de câte ori va află cu calle guvernatoriulū provinciei. Totū în acestū timpū veni fama din Suria despre rebellu-nea lui Avidiū Cassiū. Imperătoriulū întări castellele de pre lîngă rîpa cea dincollo a Dunării cu 20,000 de militari. și purcesse în Asia. Quadii și Marcomanii vedîndū acésta, appucară éráși armele. Marcu Aureliū compuse iucerurile în Asia, și se întórse la Roma, unde petrecū fórte puçinū timpū din causa renasceriî resbellului la Dunăriă, și plecâ în Pannonia, veni la Carnuntū, anulū R. 930 (p. Chr. 177), și petrecū trei ani de țille în părțile acellea purtândū resbellū neîncetatū încontra Quadilorū, Marcomanilorū, Ermundurilorū și a Sarmațilorū; ellu i bătū așă de tare, încâtū mai că eră se i stîngă, decă s'ar fi pututū continuà resbellulū încă unū annū, înse imperătoriulū muri în 17 Martiū a R. 933 (p. Chr. 180 în etate de 59 de ani, după ce domni ca filosofū și apperâ imperiulū ca eroū în cursū de 19 ani, lăssandū de sucesoriū pre fiu-seu Aureliū Commodū.

XI.

Aureliu Commodu.

Marcu Aureliū Commodū se dechiărâ imperătoriū încă în castrele de la Carnuntū, unde eră cu tată-seū; indemnatū de acesta ca se purcélă inainte și se frîngă cu totulū puterile barbarilorū, ellū făcū pace cu Quadii și cu Mercomanii, cu Burrii se învoi ca

acestia se dea Romaniloră înderetă pre captivi. dreptă securitate că nu voră redică armele se dea ostatici, și se jure că nu voră întră nici o dată în ținuturile Daciei, și nu se voră apropiă de acestea mai multă de 5 milliarie. Fiindă că după aceste condițiuni, 12 Burri dehea se deșerte loculă, Sabiniană temându-se ca se nu se unescă cu alți barbari, și se turbure țerra, le concesse locuri în Dacia. Dară națiunile celle din collo de Dacia, mai allessă Sarmati remaseră neînfrante și nepacificate, din acestă cauză Commodă ordină duciloră sei se se redice încontra loră, și se le bată. Albină și Negru și făcură mare nume în acestă expedițiune. Commodă în urmarea victoriiloră repurtate de dînșii, se prochiămă imperatoriă de a V oră, și luă titlulă de Sarmatică. — Ómenii cei din pregiurulă junelă imperatoriă se folosiră de imbecillitatea lui spre a lă seduce la celle mai basse excessuri, și de difidența lui cea nutrită și crescută prin descoperirea de conspirațiună, spre a lă face se comittă celle mai selbatice cruđimi. Ellă lăssă guvernulă în mânilă prefectulă pretoriulă și și perdă timpulă producându-se în teatru ca Ercule romanulă în lupte cu gladiatorii și cu ferele selbatice. Cândă în fine cruđimea lui degeneră în furóre și amenință chiară pre confidenții lui cei mai de aprópe, atunci acestia spre a și mântul viéția propriă, illă ucciseră, și prochiămară imperatoriă pre prefectulă urbei Pertinace, omă plăcută senatului, cu ună caracteră integru și severă, a. R. 945 (p. Chr. 192). — Așă degeneră și se stinse prin Commodă familia Antoniniloră, precumă degenerasse a lui Augustă prin Nerone, și a Flaviiloră prin Domițiană. Imperiulă începă a declina de aci înainte.

SECȚIUNEA B.

De la declinarea imperiului suptu Aureliu Com-
modu pino la căderea lui suptu Augustulu.

CARTEA I.

*De la declinarea imperiului suptu Commodu
pino la Constantinu cellu mare.*

I

Septimiu Severu.

Cu Antoniniî încetâ periodulū cellū fericitū allū imperiului romanū. De aici înainte începe despotismulū militariū. Pretorianiî vîndū tronulū la cellū ce le dă și le indulge mai multū, și scâmbă pre imperători după capriciū, rari ómenī se află cari se le pună frênū. Elviū Pertinace încercâ indeșertū prin o severitate rigidă se mărginescă escessele lorū ; ellū perī preste trei lunī de đille uccisū de dînșii, și tronulū se dede lui Didiū Julianū care offerī mai multū pretorianilorū (câte 25,000 de sestertiī pentru fiă-care pretorianū). In 3 provincie se dechiararā legiunile totū de o dată in contra lui, și prochiămarā imperători pre ducii lorū. Legiunile din Illuricū prochiămarā pre Septimiū Severū, care venindū mai înainte de ceilalți in Italia, după uciderea lui Julianū, se recunoscū de cōtrā senatū, și învinse pre toți competitoriī sei. Severu înțprinse dōue espedițiuni in oriente, și făcū Adiabena tributariā; Arabia și Mesopotamia recunoscū-

ră supremația Romei, cu toate acestea și ținură regilor lor. Timpul în care Severul nu fu ocupat cu expedițiile, îl consacra întru desființarea abuzurilor, și cu ajutoriul jurisconsulților Papinian, Paull și Ulpian, îndreptă jurisprudența romană. În anul celui de pre urmă, întreprinse o expediție în Britannia cu fiul său Geta și Caracalla, fiind că Scoții munteau stricaseră vallul lui Adrian; ellă înainte până în ținuturile cele mai depărtate ale Scoților, întări prin un mur vallul de mai înainte, și muri la Eborac, parte de supperare pre fiul său de degenerați, cari i urmași în imperiu, a. R. 964 (p. Chr. 211).

II.

Antoninu Caracalla.

Antoninul Caracalla abia se sui pre tron și uccise pre frate său Geta în brațele mamei selle Julia Dómna, apoi ordină de tăiară la 20,000 de bărbați, femei, copii, cari ținură cu dînsul, — între acestia și pre jurisconsulțul Papinian, fiind că nu primi se appere dinaintea legii fratricidiul. Spre a puté contentă aviditatea militarilor, și a și procură mișlôcele pentru resipirile selle. după ce deșertasse tesaurile lăssate de tată său, condemnă la mórte pre cei mai avuți și le confiscă averile; dede tutoru provincialilor dreptul de cetățiană romană (*Constitutio Antoniniana de civitate*) spre a i supune la tassele fiscali, și percurse provincie spre a le stóree. În anul R. 868 (p. Chr. 215) trecu la Carnunt, și petrecu cu vecinii Germani

desfetându-se la venat și la aurigat, imitându chiar și vestimintele lor. Aușind că Goții au irrupt în imperiul roman și că infestă Dacia (pentru întâia oară), plecâ cu armata într'acollo și bătù pre inimici în lupte tumultuare. De aci purcesse còtră resărit și se arretâ în Macedonia ca Alessandru, în Asia ca Achille. În Alesandria fu batjocorit de por; ellu și resbunâ tăiându un mare număr de locuitori. După ce făcù o incursiune devastatoriă în regatul particù, se uccise prin instigațiunea prefectului pretoriului Macrinù, a. R. 970 (p. Chr. 217)

III.

Macrinu si Eliogabalu.

Macrinù după ce se prochiâmâ imperatoriù, cumberâ pacea de la Parti, cari trecură preste marginile imperiului spre a resbunâ invasiunea lui Caracalla cea făcută în țerra lor. Macrinù dede officiele publice la ómenii cei fòră de nici un merit. Pre un Marcii Agrippa care fusse tonsoriù la Roma illù trâmise guvernatoriù în Pannonia, apoi în Dacia, și revocâ pre Sabinù din Pannonia și pre Crispinù din Dacia, suptù pretestù că ar avé lipsă de ei la Roma, érá în adeverù pentru că se temeá de dînșii, ca de nescé ómenii cu autoritate, și cari au fostù amici lui Caracalla. Flindù că ellù scurta sse miliției unele folóse ce le avusse pînó acumù, arma ta din Suria prochiâmâ imperatoriù pre Bassianù Eliogabalu (preutul sórelui cellù de 14 anii), care se dicea a fi fiu lui Caracalla. La bătălia de la

Antiochia Macrinu luâ fuga, inse se prinse în Bitunia dimpreună cu fiu seu, și se ucciseră amîndoi. Eliogabalū se dede tutorū escesselorū, vițielorū și nebunielorū ce se putea imaginà, pre cândū muma și abuna lui guvernà statulū și se arretà chiarū siîn senatū. Ellū se înduplecâ a adoptà pre veru seu Alessandru Severū; cellū bine crescutū, dară cândū sîmțî mai pre urmă că acesta i e rivalū, încercâ se se desfacă de dînsulū. Inse plăti cu vieța attentalulū seu, a. R. 975 (p. Chr. 222.)

IV.

Alessandru Severu.

Alessandru Severū, condussū de mumă sa cea demnă, Mammea, de unū consiliū de 18 senatori suptū președinția lui Ulpianū, guvernâ imperiulū câtū se putū mai bine în acelle timpuri turburate prin despotismulū militariū, inse prin severitatea sa cōtră militari, occasionâ dese revolte între legiuni (cari ucciseră și pre Ulpianū chiarū în palatiulū imperatoriului). In Pannonia, Dione Cassiū se adoperâ în deșertū se restituescă disciplina militariă. Cu tôte acestea Marcomani și Quadii se respinseră de cōtră Variū Macrinū presidele Pannoniei, a. R. 981 (p. Chr. 228). In Oriente Persii desfăcusseră regatulū particū (a. R. 979; p. Chr. 226), și înființiasseră regatulū neopersicū suptū conducerea lui Argyrū, pre care Grecii lū numescū Artasserse, și care se gloriâ că se trage de la anticii regi ai Persiei. Nouulū rege dorindū a dă regatului seu intinderea care o

avusse imperiul cellu vechiū allū Persilorū, cerū de la Romani că se deșerte tóte țerrile din Asia pîno la marea Aegéă și la Propontide, și trecēndū marginile imperiului romanū, inaintā pîno în Capadocia. Alessandru Severū înterprinse atunci o expedițiune la oriente, și după ce assecurā marginile imperiului, se întórse éráși in Europa. Incursiunile Germanilor făcute în Gallia, îllū chiāmară la Renu, unde rigórea lui cea mare înterrîtā asupra sa pre legiunile gallice, de cōtră cari se uccise împreună cu mumă sa, care lū petrecea pre tutindine, pentru ca se pótă essercitā influințiā asupra imperiului. a. R. 988 (p. Chr. 235). De aici înainte începū a cădē imperiulū romanū totū mai tare, atātū din cauza incursiunilor cellorū necontenite alle barbarilor de la margini, și a nume alle Germanilor, câtū și din cauza desbinārilor din întru, în urmarea cărorā se redicāră contra-imperatori, cari adoperāndu-se se se înalție pre sene, sfāșiară imperiu-lui.

V.

Massimini. Gordiani. Filippi.

După ucciderea lui Alessandru Severu, legiunile prochiāmară imperătoriū la Mogunția pre Massiminū, unū păstoriū din Tracia, de o mărimē și de o tăriā gigantică, care servindū în armata romană adjunsesse pîno la celle mai înalte grade militare. Acesta pacificā Germania, numi Cēsare pre fiu-seu Massimū, apoi trecū la iernaticū în Sirmiū unde făcū preparative spre a plecā în contra Sarmațilorū, a-

vëndü de scopü se petrundă pîno la oceanulü meri-
noptiale; înse fu impedecatü prin miscările intestine,
că-ei în Africa se prochiămasseră imperatorü Gordi-
dianü I, și fiü seü Gordianü II, acestia inse fură
bătuți de propretoriulü Mauretaniei; fiulü cađü în luptă,
tatălü se uccise cu mânile selle. Senatulü care a-
vusse curagiulü de a recunnósce pre Gordiani, se
properă acumü a allege pre altulü, și fiindü că eră
despărțitü în dóue factiuni, allesse pre sanatoriü Pi-
pienü și Balbinü imperatorü, și după cererea popo-
rului numi Cesare pre Gordianü III (nepotulü lui
Gordianü I). Massiminü cađü la împressurarea A-
quileiei, uccisü chiarü prin mânile militarilorü sei
cari sufferiã de lipsã érá Pipienü și Balbinü se ucci-
seră în palatiü de cõtrã pretoriani, cari nu approbã
allegerea lorü, fiindü că ei nu luasserã parte la dîn-
sa. a. R. 991 (p. Chr. 238). Gordianü III domni
bine suptü conducerea socrului seu. Cândü trecü prin
Pannonia și Moesia, bätü pre Sarmați și pe Goți,
după ce adjunse în oriente învinse pre Persi; înse
cândü se intorcea de la acea espedițiune, se uccise
de cõtrã prefectulü pretoriului, arabulü Filippü I. a.
R. 997 (p. Chr. 244). Filippü în datã ce se prochiã-
mã imperãtoriü, făcù pace cu Sapore I regele Per-
silorü, și după ce se întórse de la resãritü bätü pre
Carpî, cari încursesserã în Dacia, apoi mergëndü la
Roma numi Cesare pre fiu seu Filippü II, și la an-
nulü R. 1000 (p. Chr. 247) serbã millenniulü Romei
cu fórte mare pompã. Suptü dînsulü începurã a se
bate monete în Dacia cu annii de la curețirea bar-
barilorü dintr'însa.

VI.

Deciu. Trebonianu. Aemilianu.

Doi ani după încheierea millenniului Romei, se revoltară legiunile din Moesia. Valorosul Deciu (omă născută în Pannonia la Cibale aproape de Sirmiu) se trimise în Moesia ca se stămpere revolta; militarii seditioși îl constrinseră a primi imperiul, și a i conduce în Italia. Filippu esă înaintea lui la Verona și cădă în bătăliă, a. R. 1002 (p. Chr. 249). Deciu adjungându imperătoriu în contra voienței selle, se purtă ca ună omă demnă de a guvernă imperiul romanu. Ellu restitu senatului tôte titlurile republicane-care le occupaseră Cesarii de mai înainte, bătă de mai multe ori pre Goți, și cureți Dacia de barbari, precumă se vede din inscripțiuni. In anulă R. 1003 (p. Chr. 250) ellu respinse pre Goți de la cetatea Nicopoli care o împressuraseră acestia; înse în anulă următoriu, după ce i arruncă preste Dunăriă, fugărindu-i cu multă ardore și fôră destullă atentiune, se cofundă în nesce locuri limose, și perî acollo, a. R. 1004 (p. Chr. 251). Legiunile prochiămară imperătoriu pre ducele loră Trebonianu Gallu, care făcă pace rusinosă cu Goți, promittindu-le tribută annual. Dară Aemilianu prefectulă Moesiei supprinse pre Goți și le luă prada, din care causă se prochiāmă imperătoriu de cōtră miliția sa. Gallu împreună cu fiu seu Volusianu, cădură în bătălia de la Interamna. Aemilianu se ucise de însiși militarii sei, după ună imperiū de 4 luni. a. R. 1006 (p. Chr. 253.)

VII.

Valerianu. Gallienu. Claudiu.

Publiu Corneliu Valerianu prefectulu legiuniloru din Gallia venindu cu armata sa in Italia spre a resbuna mortea lui Trebonianu; se prochiama imperatoriu si numi Cesare pre fiulu seu Gallienu, era dupa aceea lu facu augustu. Pre timpul domniei lui incepura barbarii a incursa imperiulu cu grossulu: Francii, Alemanii, Gotii. Persii, si alte ginți ocupa provincie de la margini. Aurelianu prefectulu Illuricului si al Traciei batu pre Goti si pre Carpi la annulu R. 1010 (p. Chr. 257) si i allunga pino in tinuturile lor; de unde se intorse incarcatu de trofee; asemine si Probu respinse si persecuta pre Sarmatii si pre Quađi, inse Valerianu mergendu in contra Persiloru cađu in manile lui Sapore, a. R. 1013 (p. Chr. 260), si dupa o prinsore de 10 anni, muri intre cele mai terribili cruciate. — Alemanii se reversara preste Italia, Gotii devastara Moesia, Pontulu, Macedonia si Grecia, Sarmatii si Quađii Panonia, era Dacia se ocupa de barbari. In contra lui Gallienu, fiului cellui effeminatu allu lui Valerianu, se scullara 30 de tiranni. Unulu dintre acestia fu Q. Noniu Regilianu, nascutu in Dacia, imperatoriu validu, care cureti de mai multe ori patria sa de Sarmatii si de alti barbari; inse mai pre urma se uccise de cotra militari (a. R. 1016; p. Chr. 263). Asemine perira cei mai multi dintre dinsi; Tetricu se tinu in Gallia si in Ispania; Odenatu de la Palmura dupa o victorie repurtata asupra Persiloru, capeta imperiulu preste resaritu ca

collegă allă lui Gallienă. După ce se uccisse Odenatū la anulū R. 1020 (p. Chr. 267) resăritulū veni suptū domnia soției selle Zenobia. Palmura suptū aceste dōue domnie se înălțîă și adjunse una dintre celle mai formōse cetățî alle orientelui. — Gallienū împessurândū în Mediolanū pre Aureolū care se prochiāmasse împeratoriū de legionile illurice, se uccise de sicari, a R. 1021 (p. Chr. 278). Lui urmâ in imperiū fortissimulu Claudiū II, care luâ Mediolanulū și uccise pre Aureolū. Claudiū prepărâ callea spre restaurarea imperiului, frângēndū puterea barbarilorū prin o victoriă repurtată asupra Alemanilorū cari încursasseră Italia, și prin trei bătălie estermintōrie încontra Goțilorū și a altorū ginți unite cu dînșii, nemiindū și flota lorū.*) Claudiū muri de pestilenția a. R. 1023 (p. Chr. 270) după ce recommēdasse de successoriū pre Aurelianū care se recunnoscū atātū de milițiă cātū și de senatū.

VIII.

Aurelianus.

Aurelianū aflâ imperiulū împărțitū: Tetricū domniā la appussū, și Zenobia la resăritū preste totū regatulū suriacū și preste celle mai multe provincie alle Assiei mici. Prin restabilirea unității, ellu și căs-

*) Delevimus trecenta viginti millia Gothorum, duo millia navium mersimus. Tecta sunt flumina scutis, spathis et lanceolis omnia littora opperuntur. Campi ossibus latent tecti; nullum iter purum est; ingens carrago deserta est. Tantum mulierum cepimus, ut binas et ternas mulieres victor sibi miles possit adjungere. *Epistola imperatoris apud Trebellium Pollionem in Claudio.*

figă numele de Restauratoriū allū imperiului (*restitutor imperii*). Aurelianū bătū pre Goți și i allungă din Dacia, assémine bătū și pre Marcomani; érá pre Alemani cari încursasseră împeriulū pîno în Umbria, după memorabilea victoriă de lîngă Metaurū, îi persecută pîno în țerra lorū, și assecurâ Roma prin unū murū nouū în contra barbarilorū. După aceea plecâ cōtră resăritū în contra Zenobiei, și în mersulū seu bătū de nouū pre Goți; adjungēndū în Asia cureșl provinciele celle ocupate de Suri, la Antiohia și la Emessa învinse de dóue ori pre Zenobia, care se retrasse apoi la Palmura. Aurelianū împressurâ acéstă capitale, regina voindū se scape, fugi din cetate, înse fu prinsă de Romani și dussă la Roma înaintea carrului de triumfū. Palmura se cruțiâ ântâia dată, fiindū că deschisese victoriului porțile după ce se prinsese regina; dară după plecarea lui de acollo, locuitorii ucciseră președiulū romanū, și prin acésta înterritară pre imperatoriū în contra sa. Aurelianū se întorse înderetū, tăiâ cea mai mare parte din locuitori, și derimâ cetatea cu templele și palatiile ei celle pompóse. După ce suppose și Egyptulū și cu modulū acesta recuperasse Orientele, Aurelianū puresse în Gallia încontra lui Tetricū, care se săturasse însuși de domniă, și se temea se nu și pérđiă și viéția între militarii cei revolutionari; în bătălia din câmpii Catalauni, Tetricū se lăssâ de lū prinse Aurelianū, de care se dusse la Roma în triumfū, împreună cu Zenobia, érá după aceea se puse guvernatoriū preste Lucania, a. R. 1026 (p. Chr. 273).

Aurelianū restabilindū cu modulū acesta totū imperiulū romanū, determinâ se plece adóua órá cō-

tră resărită spre a bate și pre Persi; înse vedîndă că barbarii de la marea neagră nu încetădă de a înfesta Dacia, și că prin multele resbelle Moesia și Illiriculă s'au devastatū, ellū strămūtā legiunile din Dacia cu o mare parte din locuitori, și le asșiedă de a drepta Dunării în Moesia de miđilocū, pre care apoi o numi *Dacia nouă*, și o împărți în două părți: Dacia rîpeana (*Dacia ripensis*) ce se întindea pre lîngă rîpa dreptă a Dunării de la Margu pîno la Escamū, cu capitala Ratiaria, și în Dacia mediterraneană (*Dacia mediterranea*) ce se întindea pîno cōtră munții Traciei și ai Macedoniei, cu capitala Sardica, a. R. 1027 (p. Chr. 274). Dară cea mai mare parte de Romani din Dacia lui Traianū, fiindū legați de familiile, de averile lorū și de pămîntulū născerii care erā acumū patria lorū, voră mai bine a sufferi domnia Goșilorū, de cātū essiliulū; și din causa acēsta ei nu urmară legiunilorū lui Aurelianū, cu frașii lorū cei mai pușinū legați de pămîntulū Daciei cari nu perdea nemica strămūtāndu-se de aici în Moesia. Înse neci domnia Goșilorū nu fu atātū de aspră; că-cī acestia, ca nisce barbari cari trăiā din pradele resbellulū de astădī pîno māne, vedînduse în possessiunea țerrī, nu numai că nu turburā pre acesti locuitori pacifici, ci încă i și apperā în contra tutorū încurselorī, și i animā ca se cultiveđie agrū, de unde se și potā avé și ei nutrimîntulū, pentru spoliele ce căștigā cu armele din alte țerrī *). Romaniī din Dacia se familiarisasserā cu dînșii prin unū commercii de douădecī

*) Gibbon's The History of the decline and fall of the Roman Empire. Chap. XI.

de ani, și ei cunoscea prea-bine starea lumii de atunci ca se se înduplece a și scâmbia patria cu speranța pe o securitate mai mare, când vede că toate țările de prin pregiur sunt assimine espuse invasiunilor și că cu puțin timp mai înainte, Alemanii încursaseră chiar Italia, centrul imperiului; afară de acestea, despotismul militariu din provincie era mai puțin de sufferit, de cât guvernul barbarilor; neci nu se putea cugeta pre lîngă totă rigorea lui Aurelian, că militia se va ține în disciplină, presuposițiune ce se și adeveri, că-că imperiul mergendă cōtră resărită se uccise de militari la Cenofruriu în Tracia, între Eracléa și Bizanțiu a. R. 1028 (p. Chr. 275), după ce guvernasse imperiul cinci ani și giومتate.

IX.

Aureliu Probu.

După ucciderea lui Aurelian, senatul numi imperiul pre M. Claudiu Tacitu, care muri preste 6 luni de dilie; frate seu Florianu usurpa tronul după dînsul, dară perî preste 2 luni la Tarsu. Legiunile de la resărită prochiămară imperiul pre M. Aureliu Probu, romanu de mică origine, născutu la Sirmiu în Pannonia, omu renumitu pentru virtutile selle militare încă de pre timpul lui Claudiu și allu lui Aurelian. Probu, de și primî imperiul încontra voinței selle, dară puse totă energia spre a restabilî disciplina militariă, și întîmpinâ cu curagiu și cu successu invasiunile Germanilor (Burgundilor, Alemanilor, Vandalilor, Francilor) asupra provin-

cielorū romane. Ellū petrunse în Germania pîno la Albea, făcū 9 principī tributari Romanilorū, întări vallulū de la Renū pîno la Dunăriă, și conscrisse unū mare numerū de Germani în legiunile romane. După o espedițiune la resăritū și după unū triumfū pomposū, cercă se popureție provinciile devastate cu colonie stăine, mai vîrtosū cu germane; în Tracia asșediă pre Bastarni, ăra pre militari fī puse se plante vie (*vineas*), se sape canali, se aterne cālī, și altele, din care causă acestia se revoltarā și lū uciseră la Sirmiū a. R. 1033 (p. Chr. 282), și redicară imperatoriū pre prefectulū pretoriulū Caru, care luā de collegī pre fii sei Carinū si Numerianū, invinse pre Sarmați cari încurssaseră Illuriculū, și perī în espedițiunea în contra Persilorū (de fulgerū sau mai adeveratū de mîna sicariului), a. R. 1036 (p. Chr. 283). Numerianū se uccise chiarū de cōtră socru seu, Apru, cândū se întorcea de la espedițiunea din Persia, și fiindū că Carinū se desfetā la Roma numai cu lussuria și cu pompa jocurilorū publice, de aceea militarii prochiămarā imperatoriū pre ductoriulū coorțilorū domestice, Dioclețianū. Carinū pussesse în contra lui, și cădū la Margu în Moesia superiōre, a. R. 1037 (p. Chr. 284).

X.

Dioclețianu si Massimianu.

Dioclețianū luā de collegū în imperiū pre soțiulū seu Massimianū, și i încredințiā țerrile de la appusū; ellū și luā epitetulū de Joviū (*Jovius*) și se asșediă cu reședințiā la Nicomedia, unde întrodusse ceremoniele

orientali la curtea sa; éra lui Massimianū i dede epitetulū de Erculiū (*Herculius*) oare se asseđiâ la Mediolanū. Din cauza deselorū atacuri din partea popórelorū germane la Renū și la Dunăriă, ei și mai luară câte unū cesare: pre Constanțiū (la Renu) și pre Galeriū (la Dunăriă); și acesti patru domnitori, fiecare cu câte unū prefectū pretoriului, își împărțiră între sene administrațiunea provinciilor și apperarea marginilor. Cu tóte acestea (în părțile extreme alle imperiului se scullară alți imperatori (în Britania Carausiū, apoi Allectu; în Egyptū Achilleu), și se ținură mai mulți anni. Îuse irrupțiunile barbarilorū circumvecini se impedecară cu successū. Galeriū bătū pre Bastarni și pre Carpi, apoi pre Sarmati la Aquinicu (Buda) în Pannonia, a. R, 1047 (p. Chr. 294), După aceea făcū o expedițiune în contra Persilorū pentru ocuparea tronului Armeniei, luâ de la dînșil cinci provincie dincollo de Tigre, și i constrînse a renunța pretensiunilorū asupra Mesopotamiei. Dioclețianū înduplecatū de Galeriū oppri esercițiulū religiunii crestine și occasionâ o persecuțiune sângerósă asupra crestinilorū din totū imperiulu, a. R. 1055 (p. Chr. 302). După ce sufferisse de unū morbū greu, sîmțindu-se prea-flaccū de a mai domni, Dioclețianū abdicâ împreună cu Massimianū a. R. 1058 (p. Chr. 305), și se retrasse la Salona în Dalmația, patria sa, unde se ocupâ cu grădinăria pîno la finitulū vieții.

XI

Galeriu și Constantiu.

Amândoi cesarii, Galeriu și Constantiu, se făcură augusti, acela la resăritu și acesta la appusă, și numiră cesari pre Fl. Severu și pre C. Massiminu, ținându împărtirea făcută de Dioclețianu. Dară Constantiu murì la anulul R. 1059 (p. Chr. 306) la Eboracù în Britannia, și armata din Britannia prochiămă imperătoriu pre fiu-seu Constantinu, care chiaru atunci fugisse de la curtea lui Galeriu. Totu o dată legiunile din Italia prochiămară pre Massentiu, fiulul lui Massimianu cellu fôră energiă. Galeriu trămise pre Severu în contra lui, însă acesta se prinse și se uccise de betrânulul Massimianu, care fiindu chiămatu de fiu-seu, luasse érašì purpura imperiale. Galeriu după mórtea lui Severu luă de collegu pre amiculu seu Liciniu, de altă parte Massiminu (fostul cesare) încă și arrogă titlulul de augustu, și așia în anulul Romei 1061 (p. Chr. 308) fură 6 augusti și nici unu cesare. Constantinu descoperindu că socru seu Massimianu are de scopu se lù uccidă, illu constrînse la Massilia a se spëndurà pre sene însuși în secretu, a. R. 1063 (p. Chr. 310), învinse pre fiulul lui și cumnatulul seu Massentiu (care căută în deșertu se resbune mórtea părintelului seu) în 3 lupte (la Taurinù, la Verona și la Pétra-roșiă lôngă Tiberu). Massentiu se înneacă în apa Tiberelui. Galeriu murì în urmarea escesselorù selle la Sardica, a. R. 1064 (p. Chr. 311), Massiminu bătutu de Liciniu (între Eracléa și Adrianopoli) se adăpă cu veninù și

muri la Tarsă (a. R. 1066; p. Chr. 313). Cu modulă acesta remaseră imperatorî Constantină și cumnatulă seu Liciniă. Dară nici între acestia nu dură multă pacea Constantină ceră de la cumnatulă seu, ca se împartă țerrile ce occupasse acesta după stingerea lui Massimină, inse Liciniă nu se învol; deci se bătură la Cibale în Pannonia. Constantină învinse și coprînse Illuriculă. Liciniă și strînse armata în Tracia, cu scopă de a se oppune progresseloră lui Constantină, inse desperândă de successulă armeloră, făcū pace cu condițiunea de a se contentă cu provinciele asiatiche și cu Tracia și Moesia inferiōre din Europa, a. R. 1067 (p. Chr. 314). — Dară abia în cetasseră resbellele civili între Romani, și barbari de la Dunăriă încurgă éráși provinciele romane. Constantină bate pre Rausimundă regele Sarmatiloră în Pannonia și respinge pre barbari preste Dunăriă, a. R. 1069 (p. Chr. 316), apoi trece însuși Dunăria, bate pre Goți în țerrile Sarmatiloră, așiă de tare încătă istoriculă Orosiă dice că i a stînsă de pre faciă pămîntului, și coprînse éráși Dacia lui Traiană, a. R. 1072 (p. Ch. 319); în a treia expedițiune în contra acestoră barbari, uccide pre Rausimundă regele loră și concede pace Sarmatiloră, a. R. 1074 (p. Chr. 321). După ce pacifică țerrile de de la Dunăriă Constantină redică éráși armele asupra cumnatului seu Liciniă, și lă bătū mai ântăiū pre uscată la Adrianopol, apoi pre mare la Calcedone, în fine lă impressură în Nicomedia. Liciniă abdică cu condițiunea ca Constantină se lă ierte și se nu i facă neci ună reu. Constantină se plecă la cererea surorî selle Constanția, și promise amne-

stia cumnatului seu, înse după aceea offerindu-i-se ocasiunea de a lă înculpă, illă tăia dimpreună cu toți cei ce ținură cu dînsul, și așa remase singur imperătoriu, a. R. 1077 (p. Chr. 324).

CARTEA II.

De la Constantinu cellu mare pîno la căderea imperiului romanu de la appusu.

I.

Constantinu.

Flaviu Valeriu Constantinu coprinđindă și resăritulă, și restaurăndă unitatea imperiului, determină se fundeie o nouă capitale, mai aprăpe de resăritulă, și într'ună locu mai commodă pentru comunicațiunea în diverse direcțiuni alle provinciilor imperiului; spre scopulă acesta ellă allesse Bizanțiulă lăngă Bosporu, și edifică o cetate grandioasă care la dedicarea ei în anulă R. 1033 [p. Chr. 330] se numi Noua Romă, și mai în urmă Constantinopoli, după numele fundatoriului; cetatea se adornă cu celle mai formose ornamente din tôte urbile imperiului și se împoră cu familie însemnate, ce se strămutară (parte constrînse) din vechia capitale, se înființă într'insa ună senatū cu demnitate de o mesură cu cellū din Roma, se numi unū prefectū allū urbei, și se întrodusse usulă ca unū consule se se allégă dintre notabilii nouei capitale.